

Ciągi liczbowe; wykład 3

dr Mariusz Grządziel

Katedra Matematyki, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

semestr zimowy, r. akad. 2022/2023

Definicja (ciągu liczbowego)

Ciągiem liczbowym nazywamy funkcję odwzorowującą zbiór liczb naturalnych w zbiór liczb rzeczywistych. Wartość tej funkcji dla liczby naturalnej n nazywamy n -tym wyrazem ciągu i oznaczamy przez a_n , b_n itp. Ciągi o takich wyrazach oznaczamy odpowiednio przez (a_n) , (b_n) itp. Zbiór wyrazów ciągu (a_n) oznaczamy przez $\{a_n\}$.

Uwaga 1 Niektórzy autorzy definiujemy ciąg jako funkcję określoną na dowolnym podzbiórze liczb naturalnych.

Uwaga 2 W książkach F. Leji i H. Marcinkowskiej ciąg o wyrazach a_n , $n \in \mathbb{N}$ oznaczany jest przez $\{a_n\}$.

Sposoby określania ciągu

Ciągi liczbowe możemy określać:

(i) wzorem: np.

$$a_n = 3^n.$$

(ii) opisowo

a_n – n -ta cyfra po przecinku w rozwinięciu dziesiętnym liczby π ;

(iii) rekurencyjnie: wyraz $(n + 1)$ -szy jest określony jako funkcja początkowych n wyrazu ciągu; np. ciąg arytmetyczny (a_n) , którego pierwszy wyraz jest równy 1 i różnica r jest równa 2, może być określony rekurencyjnie w następujący sposób:

$$a_1 = 1, \quad a_{n+1} = a_n + 2.$$

Ciąg geometryczny

Definicja

Ciąg (a_n) określony przez

$$a_1 = a, \quad a_{n+1} = qa_n,$$

gdzie a i q są danymi liczbami rzeczywistymi, nazywamy ciągiem geometrycznym o pierwszym wyrazie a i ilorazie q .

Przykład

W chwili $t = 1$ liczebność populacji bakterii wynosi 1000. Po upływie czasu T liczebność populacji bakterii się podwaja. Przyjmując T za jednostkę pomiaru czasu liczebność populacji a_n w chwili $t = n$ można określić wzorem:

$$a_1 = 1000; \quad a_{n+1} = 2a_n.$$

Definicja

Ciąg (a_n) jest ograniczony z dołu, jeżeli zbiór $\{a_n\}$ jest ograniczony z dołu, tj. istnieje $m \in \mathbb{R}$ takie, że dla każdego $n \in \mathbb{N}$

$$a_n \geq m.$$

Definicja (ciągu ograniczonego z góry)

Ciąg (a_n) jest ograniczony z góry, jeżeli zbiór $\{a_n\}$ jest ograniczony z góry, tj. istnieje $M \in \mathbb{R}$ takie, że dla każdego $n \in \mathbb{N}$

$$a_n \leq M.$$

Przykład

Ciąg $b_n = \frac{n}{n+3}$ jest ograniczony z góry- ograniczeniem górnym jest np. 1.

Definicja (ciągu ograniczonego)

Ciąg (a_n) jest ograniczony, jeżeli zbiór $\{a_n\}$ jest ograniczony, tj. ma zarówno ograniczenie dolne jak i górne.

Przykład

Ciąg

$$a_n = \frac{n}{n^2 + 1}$$

jest ograniczony. Ograniczeniem dolnym jest np. 0 a ograniczeniem górnym np. 1.

Definicja

Ciąg (a_n) jest rosnący, jeżeli

$$a_1 < a_2 < a_3 < \dots, \text{ tzn. dla każdego } n \in \mathbb{N} \quad a_n < a_{n+1}.$$

Analogicznie definiujemy ciąg niemalejący:

Definicja

Ciąg (a_n) jest niemalejący, jeżeli

$$a_1 \leq a_2 \leq a_3 \leq \dots, \text{ tzn. dla każdego } n \in \mathbb{N} \quad a_n \leq a_{n+1}.$$

Uwaga. Analogicznie definiuje się ciąg malejący i nierosnący. Ciąg nazywamy monotonicznym, jeżeli jest nierosnący lub niemalejący.

Pojęcie granicy ciągu

Rozważmy ciąg (a_n) określony przez $a_n = \frac{1}{n}$. Dla dowolnego $\varepsilon > 0$ wszystkie, z wyjątkiem co najwyżej skończonej liczby, wyrazy tego ciągu należą do przedziału $(0 - \varepsilon, 0 + \varepsilon)$.

Zamiast *wszystkie z wyjątkiem co najwyżej skończonej liczby* będziemy często pisać *prawie wszystkie*.

Definicja (słowne określenie granicy właściwej ciągu)

Ciąg (a_n) jest zbieżny do granicy właściwej $a \in \mathbb{R}$, jeśli dla dowolnego $\varepsilon > 0$ prawie wszystkie jego wyrazy należą do przedziału $(a - \varepsilon, a + \varepsilon)$.

Pojęcie granicy ciągu — c.d.

Definicja (granicy właściwej ciągu)

Ciąg (a_n) jest zbieżny do granicy właściwej $a \in \mathbb{R}$, co zapisujemy

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a,$$

wtedy i tylko wtedy, gdy dla każdego $\varepsilon > 0$ istnieje $n_0 \in \mathbb{N}$ takie, że dla każdego n naturalnego większego niż n_0

$$|a_n - a| < \varepsilon.$$

Równość

$$\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = a$$

często jest zapisywana krócej: $\lim a_n = a$ lub $a_n \rightarrow a$.

Granica ciągu — przykład

Zadanie. Korzystając z definicji granicy uzasadnij, że

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} = 0.$$

Rozw. Mamy pokazać, że dla każdego $\varepsilon > 0$ istnieje $n_0 \in \mathbb{N}$ takie, że dla $n > n_0$

$$\left| \frac{1}{n} - 0 \right| < \varepsilon.$$

Niech ε będzie dowolną liczbą dodatnią. Musimy znaleźć liczbę $n_0 \in \mathbb{N}$ taką, że dla każdego $n > n_0$ będzie spełniona nierówność $\left| \frac{1}{n} - 0 \right| < \varepsilon$. Mamy

$$\left| \frac{1}{n} - 0 \right| = \frac{1}{n} < \varepsilon \text{ wtedy i tylko wtedy, gdy } n > \frac{1}{\varepsilon}.$$

Zatem za n_0 można przyjąć dowolną liczbę naturalną większą niż $\frac{1}{\varepsilon}$.

Granica— zastosowania geometryczne

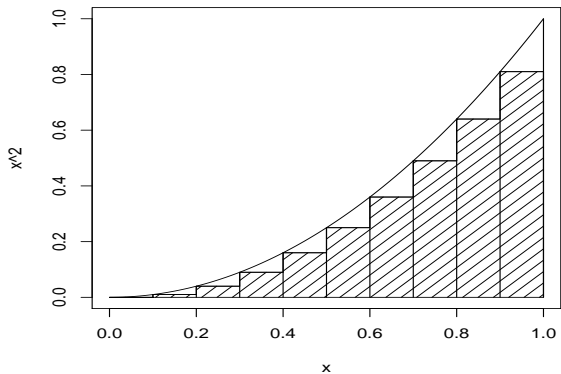
Problem. Chcemy obliczyć pole s figury S ograniczonej prostą $y = 0$, prostą $x = 1$ i wykresem funkcji $f(x) = x^2$.

Rozwiązanie przybliżone. Dzielimy odcinek $[0, 1]$ na n odcinków o równej długości:

$$\left[0, \frac{1}{n}\right), \left[\frac{1}{n}, \frac{2}{n}\right), \dots, \left[\frac{n-1}{n}, 1\right).$$

Suma pól prostokątów, których podstawy są równe tym odcinkom a wysokości kwadratowi ich lewych końców, oznaczana przez s_n , jest sensownym przybliżeniem pola figury S .

Pole figury S można zdefiniować jako $\lim_{n \rightarrow \infty} s_n$.

Rysunek: Przybliżony sposób obliczania pola figury S

„Przykład geometryczny” — c.d.

Mamy

$$s_n = \sum_{k=1}^n \left[\frac{1}{n} \times \left(\frac{k-1}{n} \right)^2 \right] = \frac{1}{n^3} \frac{(n-1)n(2n-1)}{6};$$

wykorzystaliśmy równość:

$$1^2 + 2^2 + \dots + n^2 = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6}.$$

Obliczenie granicy ciągu (s_n) bezpośrednio z definicji — raczej trudne.

Twierdzenie (o arytmetyce granic ciągów)

Jeżeli ciąg (a_n) jest zbieżny do granicy właściwej a oraz ciąg (b_n) jest zbieżny do granicy właściwej b , to

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (a_n + b_n) = a + b, \quad (1)$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (a_n - b_n) = a - b, \quad (2)$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (ca_n) = ca, \text{ gdzie } c \in \mathbb{R}, \quad (3)$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (a_nb_n) = ab, \quad (4)$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_n}{b_n} = a/b, \text{ o ile } b \neq 0, \quad (5)$$

Wniosek: ciąg (d_n) określony wzorem

$$d_n = c \frac{1}{n^k},$$

gdzie k jest ustaloną liczbą naturalną, c jest ustaloną liczbą rzeczywistą, jest zbieżny do 0.

„Przykład geometryczny”— c.d.

Korzystając z twierdzenia o arytmetyce granic ciągów możemy obliczyć granicę ciągu (s_n) :

$$\lim_{n \rightarrow \infty} s_n = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n^3} \frac{(n-1)n(2n-1)}{6} = \quad (6)$$

$$= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{(n-1)n(2n-1)}{6n^3} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{(n-1)(2n-1)}{6n^2} = \quad (7)$$

$$= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{2n^2 - 3n + 1}{6n^2} = \quad (8)$$

$$= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{2n^2}{6n^2} - \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{3n}{6n^2} + \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{6n^2} = \quad (9)$$

$$= \frac{1}{3} - \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{2n} + \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{6n^2} = \frac{1}{3}. \quad (10)$$

Przy obliczeniach zostało wykorzystane Twierdzenie o arytmetyce granic ciągów.

Liczba e

Rozważmy ciąg

$$e_n = \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n.$$

Można sprawdzić, że:

$$e_1 = 2; \quad e_2 = 2,25; \quad e_{10} = 2,594; \quad e_{100} = 2,705.$$

Fakt. Można pokazać, że ciąg (e_n) jest rosnący.

Fakt. Dla każdego n zachodzi $e_n \leq 3$.

Z powyższych faktów, oraz z twierdzenia, które mówi, że ciąg rosnący i ograniczony z góry jest zbieżny (por. G. Fichtenholz, rachunek różniczkowy i całkowy, t.1, rozdz. 34), wynika, że

Twierdzenie

Ciąg

$$e_n = \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n$$

jest zbieżny.

Granice tego ciągu będziemy oznaczać przez e (od matematyka szwajcarskiego L. Eulera (1707-1783)):

$$e = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n.$$

Liczba e z dokładnością do 10 cyfr po przecinku jest równa

2,7182818285.

Twierdzenie

Ciąg zbieżny ma tylko jedną granicę.

Definicja

Powiemy, że ciąg (a_n) rozbieżny do nieskończoności, co będziemy zapisywać

$$\lim a_n = \infty,$$

jeżeli dla dowolnej liczby rzeczywistej P istnieje $n_0 \in \mathbb{N}$ takie, że dla dowolnego $n > n_0$

$$a_n > P.$$

Definicja

Powiemy, że ciąg (a_n) rozbieżny do minus nieskończoności, co będziemy zapisywać

$$\lim a_n = -\infty,$$

jeżeli dla dowolnej liczby rzeczywistej R istnieje $n_0 \in \mathbb{N}$ takie, że dla dowolnego $n > n_0$

$$a_n < R.$$

O ciągach rozbieżnych do $-\infty$ lub ∞ będziemy mówili, że mają granice niewłaściwe. Przykładem takiego ciągu jest

$$b_n = (-2)^n.$$

Ćwiczenie

Uzasadnić, korzystając z definicji, że:

(a)

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[3]{n} = \infty;$$

(b)

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (2 - n^2) = -\infty;$$

(c)

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (2^n - 8) = \infty.$$

Ćwiczenie

Uzasadnić, korzystając z definicji, że ciąg geometryczny (q^n) jest:

- (a) zbieżny do 0, jeżeli $|q| < 1$;*
- (b) rozbieżny do ∞ , jeżeli $q > 1$.*

Ćwiczenie

Obliczyć granice

(a)

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n^2 + 3}{n - 3n^2};$$

(b)

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{2^n + 3}{3^n};$$

(c)

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{n}{n+1} \right)^{2n}.$$